

ZO WERKT ERFGOED IN FRYSLÂN

STEUNPUNT **MONUMENTENZORG** FRYSLÂN

TWINTIG JAAR STEUNPUNT MONUMENTENZORG FRYSLÂN

Dat burgemeester Hopperus Buma van Hennaarderadeel in 1905 zijn riante villa in Wommels bij zijn vertrek naar Haarlem afbrak omdat hij ruzie had met de dominee, is een mooi verhaal. In werkelijkheid was het meenemen van zijn oude huis voordeliger dan het bouwen van een nieuw huis. Arbeidskracht was spotgoedkoop, materiaal duur. In de achttiende en de negentiende eeuw werden veel beeldbepalende panden zoals staten en stinzen afgebroken om te worden hergebruikt. Voor zover het bestond, was monumentenzorg een zaak van particulier initiatief. Pas in 1961 werd de verantwoordelijkheid van de overheid bij wet geregeld.

Het Steunpunt Monumentenzorg Fryslân werd in 2002 opgericht om de kwaliteit van de integrale zorg voor onroerend cultureel erfgoed te bevorderen. Het is een onafhankelijke stichting, die basistaken vervult voor rijk en provincie en opdrachten uitvoert voor gemeenten. Het Steunpunt werkt ook voor eigenaren en beheerders van monu-

menten en erfgoedorganisaties. In samenwerking met de rijksoverheid, met verwante organisaties in de provincie Fryslân en met steunpunten in andere provincies geeft het actuele informatie over maatregelen en mogelijkheden die het beheer en behoud van monumenten kunnen vergemakkelijken, zoals subsidies. Door kennis te delen en de juiste mensen met elkaar in contact te brengen, wordt het erfgoed beter beschermd en worden kansen benut.

Het Steunpunt was in 2005 ook één van de oprichters van het Platform Fryske Monuminte-Organisaasjes, dat probeert alle particuliere instellingen die zich in Fryslân bezig houden met monumentenzorg en cultuurhistorie te verbinden. Door de bundeling van krachten kunnen de erfgoedorganisaties ook een krachtig geluid laten horen, bij het beïnvloeden van beleid. Informatie over de aangesloten organisaties staat midden in deze brochure, die ter gelegenheid van het twintigjarig bestaan van het Steunpunt is gemaakt.

Aan de hand van een aantal voorbeelden proberen wij een beeld te geven van de werkzaamheden van het Steunpunt, die voor een groot deel achter de schermen plaatsvinden. Aan het eindresultaat, een beeldbepalend pand, een markant monument, een monumentale omgeving, gaat vaak een lange weg vooraf. Het inventariseren, adviseren, onderhouden, voldoen aan nieuwe eisen van duurzaamheid, vinden van nieuwe bestemmingen en het onder de aandacht brengen, vragen om vakmanschap, dat het Steunpunt met een klein team probeert te leveren. Samen met de stichtingen Alde Fryske Tsjerken, Beheer Kerkelijke Gebouwen Noord-Nederland, de Monumentenwacht en De Fryske Mole vormt het Steunpunt het Monumintehûs Fryslân. De gezamenlijke huisvesting biedt ook faciliteiten aan andere monumentenorganisaties en is zelf een mooi voorbeeld van erfgoedbehoud.

Johanneke Liemburg
Voorzitter Stichting Steunpunt Monumentenzorg Fryslân

GERED VAN DE SLOOP

De sloopvergunning voor de boerderij aan de Bovenweg te Donkerbroek was al aangevraagd. Eigenaar Jan Timmermans was in de veronderstelling dat hij alleen de grond had gekocht en dat de sterk vervallen boerderij zonder monumentale status kon worden gesloopt.

Het Steunpunt – ingehuurd voor het monumentenbeleid door de gemeente Ooststellingwerf - vroeg hem toch nog even te wachten, want dit kon wel eens een verborgen pareltje zijn. Het regelde provinciale en gemeentelijke subsidie voor

bouwhistorisch onderzoek. Uit de leeftijd van de gebinten bleek, dat de kern van de boerderij van rond 1550 stamde en daarmee één van de oudste van Fryslân was. De eigenaar zag het belang en heeft samen met het Steunpunt en architect Brouwer een restauratie- en verbouwplan gemaakt en een aannemer gezocht.

Het resultaat is een prachtige gerestaureerde boerderij met behoud van de muren en het authentieke eiken gebintwerk. Deuren en kozijnen zijn hergebruikt. Zelfs de originele knik in het dak is gebleven.

De boerderij heeft een woonfunctie gekregen. Op de plek van de varkensstal heeft architect Brouwer het idee van een hooiberg gebruikt voor het kantoor van de eigenaar.

Jan Timmermans is blij dat de 'ouwe meuk' niet is gesloopt: "Als het Steunpunt zes weken later was gekomen, was deze bijzondere boerderij er niet meer geweest".

MONUMENTALE INTERIEURS

Monumentaal wonen in een bijzonder gebouw met historie en een verhaal is in. Maar of het nu een stadsvilla, een neoclassicistische woning of een karakteristiek arbeidershuisje is, er zijn altijd wensen om de verworvenheden van de moderne tijd mee te nemen naar het oude pand.

Om maar meteen een misverstand uit de weg te ruimen, een aanwijzing als rijksmonument geldt voor het gehele pand. Niet alleen voor de buitenkant, maar ook voor het interieur. Bij een wijziging is dan ook een vergunning nodig. Dat wil niet zeggen dat er niets mag, maar er wordt wel gekeken naar hoe er met de nog aanwezige monumentale waarden wordt omgegaan. Het Steunpunt organiseert al sinds 2010 maandelijks een monumentenspreekuur, waar in een vooroverlegstadium de wijzigingsplannen worden besproken met initiatiefnemers, architect, gemeente en de wettelijke adviseurs Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Hûs en Hiem en – als het gaat om een pand buiten de bebouwde kom – de provincie Fryslân.

Ruim 150 jaar Monumentenwetgeving heeft niet kunnen verhinderen dat er veel interieurs in de puinbak terecht zijn gekomen. Een aantal deskundige interieurliefhebbers heeft de stichting Interieurs in Fryslân opgericht, die de nog aanwezige interieurs en interieuronderdelen in met name woningen en boerderijen met succes inventariseert. Daarbij worden nog wel eens verborgen pareltjes ontdekt. Gewapend met die kennis is de kans op behoud groter. Het gaat om een voor Nederland uniek project. Voor veel eigenaren en bewoners leidde de inventarisatie van hun pand en de schat aan vondsten tot verrassingen: “nooit beseft dat die bijzonder zijn”. Die bewustwording heeft geleid tot behoud van interieuronderdelen, die anders bij een voorgenomen verbouwing zouden zijn gesloopt en/of vervangen.

Maar er zijn ook prachtige voorbeelden waarbij het monumentenspreekuur tot een uitstekend resultaat leidt. In 2013 adviseerde het Steunpunt om het unieke interieur van Bewaarskoallesteech 1 in Woudsend rijksmonument te maken, mede op verzoek van

de betrokken eigenaar. Vijf jaar later werden de restauratie- en verbouwplannen in het monumentenspreekuur besproken. Er werden fundamentele inhoudelijke discussies gevoerd over de wijze van restaureren. De uitkomst? Een door iedereen gedragen visie en een voortreffelijke restauratie, waarbij het gebruik van het huis en de monumentale waarden goed gecombineerd zijn.

VERDUURZAMEN

Hoewel een monument op zich al duurzaam is, anders was het er immers al niet meer geweest, is de energietransitie een uitdaging voor het gebouwde erfgoed. Het besparen en opwekken van energie vraagt om ingrepen, zonder de monumentale waarden, het aanzicht en het historische materiaal aan te tasten. Het gaat om het vinden van een balans.

Om die afweging goed te kunnen maken, is het belangrijk om naar de totale energetische situatie van een gebouw te kijken. Wat is de huidige situatie? Wat is er mogelijk om het energieverbruik omlaag

te brengen? Binnen de monumentenzorg wordt steeds meer nagedacht over duurzame oplossingen.

Het verduurzamen van historische gebouwen is een vakgebied op zichzelf en deskundig maatwerk is wenselijk. De hulp die monumenteneigenaren hierbij kunnen krijgen is verschillend van aard. Het Steunpunt helpt gemeenten in het begeleiden van de monumenteneigenaren en gebruikers in hun zoektocht naar een goede balans tussen de wensen en eisen op het gebied van comfort en energiezuinigheid en het behoud van monumentale waarden. Er is wel specifiek Duurzaamheid Monumenten (DuMo) advies

te verkrijgen. Ook gemeenten adviseren vaak op dit vlak.

Het Steunpunt wordt in de gemeente Leeuwarden ingehuurd voor de monumentenzorg. Bij de verbouwing tot woning van de allereerste bakkersvakschool uit 1936 in de Vosseparkwijk, adviseerden wij om vacuümglas te gebruiken. Dit heeft een zeer goede isolatiewaarde en een geringe dikte van 7mm, waardoor de originele stalen ramen intact konden blijven. Het karakteristieke vioolglas (om te voorkomen dat de leerlingen naar buiten konden kijken) werd ook vervangen door het vacuümglas (Fineo). Om toch de oorspronkelijke sfeer terug te krijgen, zijn van vioolglas voorzetrampen geplaatst aan de binnenzijde. Van buitenaf valt dit vioolglas nauwelijks op. Aan de binnenzijde is het heel duidelijk zichtbaar.

Ada Roelands, eigenaar van de voormalige bakkersvakschool in Leeuwarden, geeft aan: "Dankzij Harm Haitzma van het Steunpunt Monumentenzorg zijn wij op het spoor gezet van vacuümglas".

LANDSCHAP EN ARCHEOLOGIE

Het landschap van Fryslân is afwisselend. Elk landschap kent een netwerk van wegen en paden: handelsroutes, jaagpaden, kerkenpaden, (binnen-) dijken, spoor- en tramwegen,

en informele paden, die toegang gaven tot akkers en boerderijen en plekken die om verschillende redenen voor mensen een belangrijke betekenis hadden. Ze illustreren

een ontginningsgeschiedenis van zo'n 3000 jaar. Verbindingslijnen die als bloedvaten door de ruimte en de tijd lopen. De enorme verscheidenheid kan pas worden ervaren, als het landschap ook toegankelijk is. Het Steunpunt zet zich daar ook voor in. Een voorbeeld is het project Oude Paden, Nieuwe Wegen, waarin werd samen gewerkt met de Stichting Landschapsbeheer Fryslân en het Van Hall Instituut.

Cultuurhistorie kan zichtbaar zijn in het landschap zoals de terpen, maar ook onzichtbaar. Archeologie houdt zich bezig met materiële resten van vroegere menselijke activiteiten en richt zich vooral op overblijfselen die onder de grond bewaard zijn gebleven. Als er gegraven wordt en archeologische resten verdwijnen, verliezen we ook een stukje geschiedenis. De archeoloog van het Steunpunt zoekt voor gemeenten bij bouwplannen uit welke waarden bekend zijn, of er een schep de grond in kan én welke inspiratie archeologie kan bieden bij nieuwe ontwikkelingen. Juist door de geschiedenis en de omgeving te gebruiken, krijgt een gebied betekenis voor bewoners en bezoekers.

Het Steunpunt voert voor vele gemeenten ook inventarisaties en waarderings uit van karakteristieke panden en objecten. Op sommige plekken zijn er eigenlijk nog te weinig zichtbare waarden aanwezig, maar ademen de restanten nog zoveel geschiedenis uit dat je die toch wel wilt beschermen. De waarde van het sluiscomplex – sluis,

haven en sluiswachterswoning - bij Molkwar ligt niet in de bijna verdwenen bouwkundige waarden, maar eerder in het ensemble, de landschappelijke ligging en het verhaal

van de plek. Dat beeld wordt bij de houten brekersdam vooral bepaald door de oude palen waaraan de vergankelijkheid is af te lezen.

PLATFORM EN PARTNERS

Het Steunpunt levert de voorzitter en coördinator van het Platform Fryske Monuminte-organisaasjes. De erfgoedorganisaties in Fryslân steken er veel energie in om erfgoed bij het grote publiek onder de aandacht te brengen door lezingen, excursies en open dagen. Elke organisatie heeft een eigen kennisgebied. Het Platform verbindt. Sommige monumentenorganisaties hebben beroepskrachten in dienst andere worden volledig door vrijwilligers in stand gehouden. Het Steunpunt ondersteunt ze in hun werkzaamheden. Het afstemmen en uitwisselen van informatie en kennis en het bundelen van krachten maakt hen minder kwetsbaar. Bij de oprichting waren het er zes, later kwamen er nieuwe stichtingen bij en vond ook het 'groene erfgoed' (Stichting Noordelijke Lustwarande) een plek; een proces dat nog steeds doorgaat met nieuwe aanmeldingen (Nederlandse Tuinenstichting). Hoewel het platform er in de eerste plaats is voor Friese organisaties, worden boven-provinciale organisaties die in Fryslân werken niet uitgesloten. Wel moet

in dat geval de provinciale vertegenwoordiging gewaarborgd zijn. Door de bundeling van krachten kunnen de erfgoedorganisaties ook hun gezamenlijke geluid laten horen, als het gaat om het beïnvloeden van beleid.

De organisaties vullen elkaar goed aan. Het zijn allemaal schakels in de keten van de monumentenzorg, die in gezamenlijkheid de kwaliteit verhogen. Zo begint een goede instandhouding van monumenten bij goed opdrachtgeverschap op basis van onafhankelijke informatie. De Monumentenwacht levert met haar inspecties – die zijn uitgebreid met groen erfgoed en een energiescan – daarvoor een goede basis. Sommige van die opdrachtgevers zijn een stichting met monumenten in eigendom, Stichting Alde Fryske Tsjerken, Stichting De Fryske Mole en Stichting Waterschapserfgoed, die zorgdragen voor het beheer en onderhoud van hun bezit. Een stichting die geen kerken in eigendom heeft, maar wel beheer- en instandhoudingsplannen voor kerkeigenaren maakt, is de stichting Beheer

Kerkelijke Gebouwen Noord-Nederland. Andere organisaties zijn belangenbehartigers van 'hun' erfgoed; Stichting Industrieel Erfgoed Friesland, Boerderijenstichting Fryslân, Stichting Staten en Stinzen, Vereniging Neoclassicistisch Wonen en Stichting Organum Frisicum, het Friese orgel. De Stichting Interieurs in Fryslân brengt in projectvorm alle monumentale interieurs in woningen en boerderijen in kaart.

Naast goed opdrachtgeverschap valt en staat het behoud en beheer van monumenten ook bij het vakmanschap van de uitvoerenden. Namens het Platform is het Steunpunt dan ook lid van de Coöperatie Restauratie Noord, waarin tevens het Restauratie Opleidingsproject en de Vereniging Restauratie Noord deelnemen. Het bevorderen van kennis en kunde is één, maar bewustwording bij het grote publiek en aanwakken van de belangstelling voor cultureel erfgoed is daarnaast ook nodig. Vandaar dat ook de stichting Erfgoed en Publiek in het Platform zit.

En als er dan toch nog iets dreigt te worden aangetast of gesloopt, dan is er altijd nog de Provinciale Commissie Friesland van de Erfgoedvereniging Heemschut, die daar als de monumentale waakhond op inspringt. Maar monumentenzorg is meer dan alleen behoud. Het is behoud door ontwikkeling. Monumentale panden kunnen door een herbestemming een nieuw duurzaam leven krijgen. De reden waarom het Steunpunt al jaren samen met de stichting DBF het Kenniscentrum Herbestemming Noord vormt, is om vraag en aanbod bij elkaar te brengen en initiatiefnemers te ontzorgen. Erfgoed bevordert de leefbaarheid van stad en platteland en biedt kansen voor toerisme. Met erfgoed kunnen de sporen uit het verleden worden gebruikt voor toekomstige opgaven als de woningnood, klimaatadaptatie, verduurzaming en energietransitie. Dat erfgoed niet alleen het verleden is maar ook de toekomst, daaraan werken alle organisaties in het Platform.

ERFGOED YN FRYSLÂN

Coöperatie
Restauratie Noord

Herbestemming
Noord

Opleiding

Herbestemming

STEUNPUNT MONUMENTENZORG FRYSLÂN

Adviesering vergunningverlening

*Netwerk Steunpunten
Cultureel Erfgoed*

Hûs en hiem

Rijksdienst voor
het Cultureel Erfgoed

Monumintehûs Fryslân

Coördinatie en
ondersteuning van 16
Friese monumenten-
organisaties

Helpdesk voor
particulieren en
gemeenten

Vraagbaak voor
Friese gemeenten
en opdrachten

Provincie Fryslân

Subsidie en projecten

PLATFORM EN PARTNERS

Boerderijstichting Fryslân
Erfgoedvereniging Heemschut, provinciale commissie Fryslân
Monumentenwacht Fryslân
(uitgevoerd door Monumentenwacht De vier provinciën)
Nederlandse Tuinenstichting
Stichting Alde Fryske Tsjerken
Stichting Beheer Kerkelijke Gebouwen Noord-Nederland
Stichting De Fryske Mole
Stichting Erfgoed & Publiek
Stichting Industrieel Erfgoed Friesland
Stichting Interieurs in Fryslân
Stichting Noordelijke Lustwarande
Stichting Staten en Stinzen
Stichting Steunpunt Monumentenzorg Fryslân
Stichting Organum Frisicum - het Friese orgel
Stichting Waterschapserfgoed
Vereniging Neoclassicistisch Wonen Friesland

www.boerderijstichtingfryslan.nl
www.heemschut.nl/contact/lokale-adressen/
www.monumentenwachtfryslan.nl

www.tuinenstichting.nl
www.aldefrysketsjerk.nl
www.sbk-g-nn.nl
www.defryskemole.nl
www.erfgoedpubliek.nl
www.sief.one
www.interieursinfryslan.nl
www.lustwarande.eu
www.statenstinzen.nl
www.monumentenzorg.frl
www.organumfrisicum.frl
www.waterschapserfgoed.nl
www.pastoriewoning.nl

INDUSTRIE EN ERFGOED

Niet alleen het vertrouwde dorpsgezicht, kerken, scholen en parken zijn bakens die ons vertellen dat we thuis zijn, ook het pand waar je vader werkte. Mensen ontleen een deel van hun identiteit aan het verleden. Erfgoed is identiteit en daar hoort bijvoorbeeld ook die oude zuivelfabriek bij. Er zijn

er nog geen tien over van de 130 die er in Fryslân hebben gestaan. De overgebleven zuivelfabrieken hebben hun voortbestaan te danken aan een herbestemming. Fryslân heeft geen rijke traditie als het gaat om het behoud van industrieel erfgoed. Het ontbrak vaak aan ideeën en aan investeerders om

goede ideeën te verwezenlijken. De aanwezigheidsfactor van fabrieken is minder groot dan die van bijvoorbeeld kerken.

Gelukkig is er de stichting Industrieel Erfgoed Friesland die de waarde en de schoonheid van fabriekscomplexen ziet. De vrijwilligersorganisatie spant zich in om

leegstaande of leegkomende industriële erfgoedpanden te herbestemmen. Vaak is onbekend hoe geschikt deze panden zijn voor allerlei soorten huisvesting. De vraag kan worden gestimuleerd door inzicht te verschaffen in de mogelijkheden van het betreffende gebouw. Welke functies zouden passend kunnen zijn? Dat kunnen langdurige processen zijn. Mede door de niet aflatende inspanning van de stichting Industrieel Erfgoed Friesland, gloort er nu toch een mooie toekomst voor het unieke complex van de voormalige steenfabriek met schoorsteen en haaghuizen in Oostrum.

Het Steunpunt werkt samen met stichtingen als Doarp en Bedriuw Fryslân (DBF) in het Kenniscentrum Herbestemming Noord

om vraag en aanbod te verbinden, ideeën te ontwikkelen en tekeningen en globale kostenramingen te maken. Met inzicht in de mogelijkheden worden initiatiefnemers ontzorgd. Zo komt de realisatie dichterbij. Deze samenwerking begon concreet met het project Herbestemming Industrieel Erfgoed waarin met de stichting Industrieel Erfgoed verkenningen werden gedaan naar leegstaand industrieel erfgoed. Dat heeft zeker in het geval van het Entrepotgebouw in

Harlingen een mooi resultaat opgeleverd. De vroegere verzegelde opslagplaats waar aangevoerde goederen onder douanetoezicht worden opgeslagen, vervult nu een multifunctionele en centrale rol in een herontwikkeld havengebied aan de Dokkade. Door het redden van dit gebouw, dat op zich geen monument was, is een nieuwe economische kwaliteitsimpuls gegeven aan dit gebied.

BUITENPLAATSEN EN GROEN

Kastelen, buitenplaatsen, landgoederen... In Fryslân hebben we het gemakshalve over staten en stinzen. Het is bekend dat in het middeleeuwse Fryslân honderden terpen lagen. Minder bekend is wellicht dat op vele hiervan in de loop der jaren een stins verscheen: een stenen toren met dikke muren, ter verdediging van de terpbewoners in tijden van gewapende strijd. Van deze

steenhuizen resteert er welgeteld één, de Schierstins, Feanwâlden. Van andere zijn resten aanwijsbaar. Van de eerste stenen huizen in de stad (stadsstinzen) zijn er meer, natuurlijk sterk gewijzigd in de loop van de tijd. Veel stinzen zijn afgebroken, maar een aantal is verder ontwikkeld: de adellijke bewoner breidde zijn woonstee uit tot een complex waarvoor de naam 'state' gebruikt

ging worden. Ook hiervoor geldt helaas dat de meeste er niet meer zijn. Des te meer waarde hechten we aan de nog bestaande. Daar moeten keuzes worden gemaakt over hoe met nieuwe verdienmodellen de toekomst tegemoet kan worden getreden. Een mooi voorbeeld daarvan is het landgoed Vijversburg nabij Tytsjerk met villa, thee-koepel, oertuin en historisch park Bos van

Ypey. Vijversburg heeft een prachtige uitbreiding gekregen met een glazen aanbouw, beeldende kunst en nieuw aangelegde parken, waardoor bezoekers natuur en cultuur tegelijk beleven.

De stichting Staten en Stinzen vestigt de aandacht op de Friese buitenplaatsen en stadsstinzen. Met nieuwsbrieven en bijeenkomsten en een documentaire serie op Omrop Fryslân TV, maar ook met een lesprogramma voor kinderen op de basisschool. Het project STINS!, samen met Landschapsbeheer Friesland, stichting Erfgoed & Publiek en het Steunpunt, laat kinderen kennismaken met het leven in en rondom buitenhuizen in Fryslân.

Staten en stinzen worden vaak omringd door prachtige tuinen en parken. De Stichting Noordelijke Lustwarande, in juli 2017 opgericht, vormt een netwerk van eigenaren en belanghebbenden van het groene erfgoed van Noord-Nederland en Noordwest Duitsland. De stichting wil de kwaliteit en het publieksbereik van dit groene erfgoed bevorderen. De groene component is een kwetsbaar onderdeel van ons cultureel erfgoed. Beplanting groeit, levert per seizoen een ander beeld en wijzigt door de jaren heen. Het ontwerp en de beplanting van een tuin, erf of park hebben tijd nodig om tot

ontplooiing te komen. Dit in tegenstelling tot gebouwd erfgoed, dat na oplevering gereed is.

Niet alle groen is gerelateerd aan buitenplaatsen, ook het publieke groen in parken vinden wij als erfgoed het behouden waard. Dat dit ook de meer moderne parken kunnen zijn, blijkt uit het naoorlogse Thalenpark in Drachten. In samenspraak met het Steunpunt – dat tijdelijk voor ambtelijke vervanging op het gebied van cultuur en erfgoed in de gemeente Smallingerland zorgde, – werd dit park aangewezen als rijksmonument uit de Wederopbouwperiode.

DE TOEKOMST VAN DE KERKEN

Met de grootste kerkdichtheid van West-Europa zijn kerken de beeldbepalende elementen in het Friese landschap. Ze vormen bindende, identiteitsbepalende elementen in de dorpsgemeenschappen. Kerken vertegenwoordigen niet alleen religieuze rijkdom, maar zijn ook maatschappelijk en cultuurhistorisch van grote betekenis. Ontkerkelijking, vergrijzing en bevolkingskrimp op het platteland bedreigen het gebruik van kerkgebouwen. Gelukkig zetten de stichting Alde Fryske Tsjerken en de stichting Beheer kerkelijke Gebouwen Noord-Nederland zich in voor de instandhouding. De eerste als eigenaar en beheerder van momenteel 55 Friese kerken, de tweede als ontzorger en maker van instandhoudingsplannen voor kerkeigenaren.

Ook de burgerlijke gemeente krijgt in toenemende mate te maken met leegstaande kerkgebouwen, kerkbesturen die moeite hebben om de organisatie draaiende te houden, het onderhoud van de kerk uit te voeren of om duurzaamheidsmaatregelen te nemen. Door een kerkensie op te stellen

kan inzicht worden gekregen in de stand van zaken, om vervolgens met alle partijen duidelijkheid te scheppen over de toekomst. In het kader van het programma Toekomst Religieus Erfgoed heeft de rijksoverheid geld beschikbaar gesteld voor het opstellen van een kerkensie. Twee derde van de Friese gemeenten zijn daarmee aan de slag gegaan. Als Coördinatiepunt Fryske Tsjerken levert het Steunpunt bij alle twaalf deelnemende gemeenten ondersteuning of voert zij het opstellen van een kerkensie voor die gemeente uit.

Uit deze kerkensies en eerder onderzoek waaraan het Steunpunt deel nam, blijkt dat 35% van de kerken in Fryslân al een nieuwe functie heeft; van woning tot

dorps huis en van kantoor tot restaurant. Daarnaast zijn er vele dorpskerken die het teruglopend kerkbezoek trachten te compenseren met multifunctioneel gebruik voor o.a. concerten en tentoonstellingen. De Stichting Alde Fryske Tsjerken heeft bijvoorbeeld in Baaium expositie- en bijeenkomstmogelijkheid en in Dedgum een dorps huisfunctie, gecombineerd met B&B en toeristisch uitzichtpunt. Dat de dynamiek qua nieuwe functies anders is in de stad dan in een dorp, blijkt bijvoorbeeld in Leeuwarden, waar meerdere bedrijven gericht op watertechnologie, zich heel passend hebben gevoegd in de voormalige Johannes de Doperkerk.

GEDENKEN EN HERDENKEN

Sommig erfgoed is opgericht om te gedenken en herdenken. Monumenten als beelden, fontein, grafmonumenten en gevelstenen. Ze willen een boodschap overbrengen. Herinneren aan gebeurtenissen uit het verleden, vertellen over grootsheid en kracht, over overwinning en verlies. Als

er één plek is waar je niet om de symboliek heen kunt, is het wel het kerkhof. Begraafplaatsen en kerkhoven zijn er niet alleen voor de doden, maar ook – en vooral – voor de levenden. Het zijn plaatsen van troost en herinnering. Ze vertellen verhalen over de gestorvenen en daarmee over buurt, stad of

dorp. De betekenis van funerair erfgoed reikt verder. Begraafplaatsen zijn vaak groenlongen in de bebouwde omgeving, markante punten in het landschap, waarbij in Fryslân vooral de klokkenstoel de aandacht trekt. Vrijwel uitsluitend te vinden in van oorsprong arme streken, waar óf geen geld

was voor het bouwen van imposante kerktorens óf waar het kerkje waar ze altijd bij stonden, is gesloopt.

Gaat het op de begraafplaatsen om het gedenken van individuen, er zijn ook periodes in de geschiedenis die wij niet mogen vergeten. Dat geldt zeker voor oorlogen. De overblijfselen van vooral de Tweede Wereldoorlog herinneren ons eraan, dat vrede ook hier niet vanzelfsprekend is. De bunkers in het Waddengebied maken deel uit van de Atlantikwall, de ruim 6.000 kilometer lange Duitse verdedigingslinie van Noorwegen tot Spanje. De Atlantikwall veranderde het landschap van de Waddeneilanden en tekende de Waddenkust. Het verhaal achter dit beton uit de Tweede Wereldoorlog is – net als de bunkers zelf – ontsloten in het project “Atlantikwall in het Waddengebied”. Het Steunpunt zat de regie- en stuurgroep voor en dacht mee over het vertellen van het verhaal van dit gedenkwaardige erfgoed. Alle informatie over dit project staat op atlantikwall-wadden.nl.

MOLENS EN WATERBEHEERSING

Anderhalve eeuw geleden telde Fryslân maar liefst 2400 molens! Nu zijn er nog ongeveer 130 werkende molens, waarvan stichting De Fryske Mole er 42 in bezit heeft. Samen met andere moleneigenaren en het Gild Fryske Mounders zetten zij zich als professionele stichting (POM) in voor het behoud van deze molens en voor het molenaarsambacht (Unesco Werelderfgoed). Dat doen ze al meer dan 50 jaar met een vrijwillig bestuur en bijna zeventig vrijwillige molenaars. Sinds 2012 verzorgt Gerard van Dijk vanuit het Steunpunt de algemene coördinatie van de stichting.

De molens van meerdere Friese moleneigenaren spelen nog een actieve rol bij de waterbeheersing. Als de gemalen moeite hebben om de overvloedige regenval af te voeren, worden de oude poldermolens van de Fryske Mole ingezet ter ondersteuning. Hiertoe is er met Wetterskip Fryslân een contract afgesloten.

Het Wetterskip Fryslân bezit zelf ook prachtige monumentale waterstaatkundige werken en gebouwen, waaronder het Woudagemaal te Tacozijl, UNESCO wereld-

erfgoed. Het andere monumentale eigendom is ondergebracht in de Stichting Waterschapserfgoed. Deze stichting bezit zelf monumentale gemalen, oude windwatermolens en andere waterstaatkundige werken, om ze te restaureren of een andere bestemming te geven. Dit met het doel om de geschiedenis van het waterbeheer in het Friese landschap zichtbaar en tastbaar te houden. Daar hoort ook zeker het J.L. Hoogland gemaal in Stavoren bij. Het Steunpunt heeft met succes geadviseerd dit bouwwerk uit 1966 naar ontwerp van architect Piet de Vries aan te wijzen als rijksmonument.

BIJZONDER OVERNACHTEN

Er is erfgoed, er is toerisme - en er is erfgoedtoerisme: "Het reizen om de plaatsen en activiteiten te ervaren die van oorsprong de verhalen en de mensen uit het verleden vertegenwoordigen". Erfgoedtoeristen richten zich op onder andere historische steden, oude landschappen, specifieke oude

gebouwen, kerken, kastelen, vestingwerken, industrieel erfgoed, historische tuinen, slagvelden en musea. Zij zijn ook uit economisch oogpunt belangrijk. Historische steden genereren veel opbrengsten uit erfgoedtoerisme. Dit is van belang voor het behoud van het erfgoed. Bovendien draagt de beleving

van erfgoed bij aan educatie en identiteitsvorming en verrijkt hiermee de samenleving.

De stichting Erfgoed & Publiek wil zoveel mogelijk mensen erfgoed in Fryslân laten ervaren, samen met meerdere erfgoedorganisaties. Een voorbeeld hiervan is de website kerken.nl, hierop wordt meer informatie gegeven, zoals interieurfoto's, wetenswaardigheden en verhalen over de kerken.

Restaurants en hotels of B&B's ontdekken de kracht van erfgoed. Het zichtbare verhaal van het pand, een stadsvilla, kerk, oude mastenmakerij of boerderij, zorgt voor

een unieke beleving. Er zijn ook heel kleine bijzondere plekken waar rust en ruimte kan worden gevonden zoals een transformatorhuisje in Wirdum of de kerktoren van Schettens, waarin kan worden overnacht. Zelfs in water- en vuurtorens, hijskranen en reddingsboten.

Het project Heilige Nachten biedt bijzondere overnachtingen aan in historische kerken; al vijf in Fryslân. Dit gebeurt in kerken die leegstaan of nog gedeeltelijk in gebruik zijn voor (kerkelijke) activiteiten. Stichting Alde Fryske Tsjerken biedt ook slaapmogelijkheden aan via het Refugio

project. Zo kan er in diverse kerken, langs het pelgrimspad het Jabikspaad, op een sobere en betaalbare wijze worden overnacht. Deze (tijdelijke) herbestemmingen helpen bij de instandhouding. Een deel van de inkomsten komt direct bij de kerk terecht.

STEUNPUNT MONUMENTENZORG FRYSLÂN

Uitgave ter gelegenheid van het 20-jarig jubileum van Stichting Steunpunt Monumentenzorg Fryslân

Redactie: Dick Bloemhof, Johanneke Liemburg, Marleen Pennewaard

Foto's: tenzij hieronder anders vermeld, Stichting Steunpunt Monumentenzorg Fryslân. Foto voorzijde: T. van der Werf, 6/7: M. Dijkstra, 8/9m: A.B. van der Heide
9l: archief HCL, 10l: F. Andringa, 16: Adema Architecten, 17r: Gemeente Harlingen, 18: M. van Kammen, 20: F. de Jong, 21: St. Alde Fryske Tsjerken, 22l: R. Robroek, 22r: B. Lever, 23: J. Andrew, 24: G.D. Wijnja, 25r: M. van Dijk, 26r: B. Gijselhart, 27l: B. Gijselhart, 27r: R. Robroek

Vormgeving: Richard Bos

Druk: Dekker Creatieve Media & Druk

© Stichting Steunpunt Monumentenzorg Fryslân, november 2022
www.monumentenzorg.frl